

Groniowski, Krzysztof

"From Sweden to America. A history of the migration", ed. by Harald Runblom and Hans Norman, Uppsala 1976 :
[recenzja]

Przegląd Historyczny 70/3, 561-564

1979

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Można mieć wiele zastrzeżeń do koncepcji Weissa, jednak jego analizę ideologii „rewolucyjnych konserwatystów” uznać należy za bardzo interesującą (pomijając kwestię wiązania ich z konserwatystami „tradycyjnymi”). Wątpliwości wzbudza natomiast ostatnia część pracy, poświęcona faszyzmowi niemieckiemu. Autor traktuje go jako ekstermistyczne rozwinięcie idei tradycjonalistycznych. Nie można oczywiście zapomnieć, że hitleryzm był konsekwencją długotrwałych procesów, rozpoczętych bezpośrednio po Rewolucji Francuskiej i miał rozległe zaplecze w postaci omawianych wcześniej przez Weissa tendencji⁷, jednak charakteryzowanie go wyłącznie jako przejawu zwrócenia się ku przeszłości wydaje się poważnym uproszczeniem. Nie oznacza to, że dokonana przez autora analiza ideologii i propagandy Trzeciej Rzeszy nie zasługuje na uwagę, zwłaszcza ze względu na wnikliwe potraktowanie hitlerowskiej polityki kulturalnej.

Książka Weissa jest bez wątpienia pozycją kontrowersyjną. Jest jednak również śmiałą próbą podjęcia problematyki niezbyt często dotąd poruszanej. Niestety, brak precyzji w badaniu tematyki bynajmniej nie jednoznacznej, doprowadził do obniżenia jej wartości. Wydaje się, że przyjmowana przez autora nieca apriorycznie teza o potędze tradycjonalizmu zaciążyła poważnie nad wieloma jego wnioskami

Tomasz Kizwalter

From Sweden to America. A History of the Migration, edited by Harald Runblom and Hans Norman, University of Minnesota Press, Minneapolis, „Acta Universitatis Upsaliensis” (74), Uppsala 1976, s. 391.

W 1960 r. na XI Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych w Sztokholmie Frank Thistlethwaite z Cambridge w referacie poświęconym zamorskim migracjom z Europy w XIX—XX w. formułując postulaty badawcze nawiązał do dorobku M. Hansena, W. Thomasa i F. Znanięckiego oraz O. Handlina. Dyskusyjne wystąpienia, zwłaszcza fińskiego historyka E. Juttikkali, O. Handlina i C. Qualey’a, który jako przykład podał też m.in. emigrację polską, wskazywały również na wagę badań w punkcie wyjściowym emigracji. W debacie tej, wraz z dyskusją nad komunikatem o emigracji norweskiej, zabrakło jeszcze historyków szwedzkich¹.

Wkrótce przystąpili oni do intensywnych badań, których centrum stała się Uppsala. Czterdziestoosobowym zespołem opracowującym problem „Szwecja i Ameryka po 1860 r.” kierowali kolejno Håkan Berggren, badacz szwedzkiej polityki społecznej drugiej połowy XIX w. i autor szwedzkiej syntezy historii Stanów Zjednoczonych (1962—1966), Sune Åkerman, początkowo zajmujący się szwedzką polityką finansową początku XIX w., potem najwybitniejszy metodolog badań migracyjnych (1966—1973), wreszcie Harald Runblom, badacz imigracji szwedzkiej w Ameryce Łacińskiej w XX w. Recenzowana praca jest dziełem siedmiu autorów. Poza Åkermanem i Runblomem są to: Anne-Sofie Kälve mark, badająca uprzednio reakcję społeczeństwa szwedzkiego na emigrację na początku XX w., Sten Carlsson, który zaczynając od problematyki XVIII w., zajął się następnie skandynawskimi politykami w Minnesocie w latach 1882—1900, Hans Norman, autor pracy o emigracji z prowincji Örebro w latach 1851—1914, Beritt Brattne, autor rozprawy o szwedzkich agentach emigracyjnych lat osiemdziesiątych i Lars-Göran

⁷ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1974, s. 18.

¹ XIe Congrès International des Sciences Historiques. Rapports V, Uppsala 1960, s. 32—61; Actes du Congrès, Uppsala 1962, s. 206—212.

Te debrand, badacz emigracji z prowincji Västernorrlands do Ameryki Północnej i reemigracji stamtąd w latach 1875—1913. W ciągu sześciu lat w serii studiów historycznych Uniwersytetu w Uppsali, których współredaktorem jest kierujący realizacją programu Carlsson, ukazało się 14 książek poprzedzających recenzowaną syntezę, opracowanych przez członków zespołu i dotyczących tej właśnie tematyki. Poza wspomnianymi już pracami na uwagę zasługuje zbiorowa praca z udziałem Åkermana „Arystokraci, farmerzy i proletariusze. Szkice ze szwedzkiej historii demograficznej”, Freda Nilssona o emigracji ze Sztokholmu do Północnej Ameryki 1880—1893, wreszcie trzy książki o Szwedach w Stanach Zjednoczonych, wśród nich Ulfa Beijboma demograficzne i społeczne studium o emigracji szwedzkiej w Chicago w latach 1846—1880. Około 30 członków zespołu uzyskało doktoraty z tej problematyki. Parę fundacji, w tym przez pierwsze sześć lat jedna amerykańska, finansowało te prace.

W rezultacie powstała synteza należąca do szczytowych osiągnięć światowej literatury migracyjnej, choć poziom poszczególnych części jest różny. Bardzo interesującą pozycją, choć w znacznym stopniu podporządkowaną próbie stworzenia własnego modelu, jest 56-stronicowa praca Åkermana, „Teorie i metody badań migracyjnych”. O dorobku tego badacza, głównie w związku z jego referatem na XIV Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych w San Francisco, wspominała już C. Bobińska², dwa paragrafy rozprawy „Teorie i metody” omówił w swej recenzji K. Smolana³. Kilka artykułów Åkermana ogłoszonych w latach 1971—1973 po szwedzku i angielsku, o stosunku między migracjami wewnętrznymi a emigracją, o imigracji wiejskiej i miejskiej, o psychologii migracji, wreszcie o migracjach jako interdyscyplinarnej dziedzinie badań, stanowiło przygotowanie do tej rozprawy. Kładąc nacisk na uproszczenia modelowe w demografii i ekonomii, poddając w szczególności analizie twórczość Brinleya Thomasa i Thorvalda Moe, opierających się na teorii wzrostu gospodarczego i dochodu narodowego Simona Kuzneta, Åkerman postulował badania interdyscyplinarne, obejmujące demografię, ekonomię, socjologię, psychologię i studia historyczne. Uważał je za warunek uzyskania czegoś więcej niż powierzchownej wiedzy o mobilności, to jest zrozumienia mechanizmów emigracji. Zwracał uwagę, że ośrodek w Uppsali unika stosowania metod jednej dyscypliny naukowej, szczególnie zaś akcentował społeczno-psychologiczne aspekty migracji.

Rozprawa Carlssona poświęcona jest chronologii i składowi szwedzkiej emigracji do Ameryki. Wyróżnia on lata 1868—1873, w warunkach głodu lat 1868—1869, z pierwszym szczytem w tym ostatnim roku, kulminacyjną falę lat 1879—1893, na którą przypadają zastoje przemysłowe lat 1879—1880 i 1891—1893, oraz kryzys agrarny 1886—1888, wreszcie trzecią falę 1900—1913. Do 1914 r. do Stanów Zjednoczonych przybyło około miliona Szwedów. Zwraca uwagę przejście od rodzinnej do indywidualnej emigracji, wyraźne w latach dziewięćdziesiątych. Ciekawe są rozważania Carlssona o strukturze społecznej. Przy przewadze emigrantów ze wsi zmniejszał się udział posiadaczy gospodarstw, przy większych skłonnościach do wychodźstwa ich dzieci oraz robotników rolnych. Również młodzież odgrywała dużą rolę wśród wychodźców zatrudnionych w przemyśle i rzemiośle. Emigrowali licznie krawcy, szewcy, robotnicy tartaków, mniej zaś zatrudnieni w handlu oraz inteligenci. Carlsson podkreśla jako motywy emigracji brak ziemi lub własności środków produkcji w mieście oraz brak stałego zatrudnienia. Zwraca uwagę zbieżność szczytowej fali szwedzkiej emigracji ze znanymi z polskich badań wahaniami emigracji z zaboru pruskiego.

² C. Bobińska, *Teoretyczne problemy badań nad emigracją* [w:] *Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi*, pod red. H. Kubiaka i A. Pilcha, Wrocław 1976, s. 111—112.

³ „Przegląd Polonijny” r. IV, 1978, z. 1, s. 144—145.

Rozdział Normana o przyczynach emigracji daleki jest od syntetycznego ujęcia, wiele miejsca zajmują w nim propozycje metodyczne. Uzupełnia go paragraf opracowany przez Kälvemark rozważający, na ile obawa przed służbą wojskową była przyczyną wychodźstwa. Autorka uznaje ją za dodatkowy impuls, działający przy innych przyczynach, zwraca równocześnie uwagę na największą mobilność ludzi młodych, zwłaszcza mężczyzn i tendencję wzrostu emigracji indywidualnej.

Norman w obszernym rozdziale zajmuje się Szwedami w Ameryce Północnej. Konfrontuje amerykańskie spisy ze źródłami kościelnymi, przedstawia odsetek przybyszów ze Skandynawii wśród urodzonych za granicą. Emigracja szwedzka koncentrowała się na Środkowym Zachodzie, w szczególności w Minnesocie i Illinois. W 1910 r. 74% mieszkańców Minnesoty urodzonych za granicą stanowili Skandynawowie. Norman stara się podsumować rezultaty dotychczasowych badań nad stosunkiem struktur ekonomicznych w rejonach emigracji i imigracji. Omawia wyniki badań dotyczących Chicago oraz Worcester w stanie Massachusetts, tego ostatniego w oparciu o własne poszukiwania. W Chicago od lat sześćdziesiątych Beijbom stwierdził koncentrację Szwedów w robotniczej dzielnicy w północnej części miasta, gdzie ulokowały się też szwedzkie instytucje społeczne i kulturalne. Mieszkańcy tej dzielnicy mieli stałą pracę i własne domy. Ośrodek w Worcester jest późniejszy, powstał głównie w końcu wieku. Struktura zawodowa i status społeczny imigrantów, to jeden z najbardziej interesujących fragmentów. Norman, stosując podział na pięć grup (wyższa i niższa „białych kolnierzyków”, farmerzy, robotnicy wykwalifikowani i niewykwalifikowani), porównuje dwa farmerskie powiaty stanu Wisconsin, wykazując związek między koncentracją emigrantów skandynawskich, a ich rolą w życiu społecznym powiatu. Mniej przejrzysta jest podobna próba dotycząca Minnesoty, oparta o badania ekonomistki nie należącej do zespołu z Uppsali. Dobra jest natomiast charakterystyka Chicago, z podkreśleniem niskiego w latach pięćdziesiątych odsetka wykwalifikowanych robotników, przy zatrudnieniu kobiet w służbie domowej i przemyśle tekstylnym. Później rosła liczba robotników wykwalifikowanych, niższych urzędników i drobnych przedsiębiorców. W Worcester natomiast osiedliło się wielu wykwalifikowanych robotników z rejonu górniczego, zatrudnionych tu w przemyśle żelaznym. Sporo zostało „foremanami”, duża liczba znalazła drogę do niższej klasy średniej. Norman kładzie nacisk na doświadczenia przyniesione z kraju. Znacznie węższa jest podstawa rozważań nad zasiedziałością, naturalizacją, choć wiąże ją ze statusem społecznym i sukcesem ekonomicznym, skróctowa jest charakterystyka szwedzko-amerykańskich instytucji. Poświęcający sporo miejsca problematyce demograficznej Norman rozważa konsekwencje dysproporcji płci, wskazuje, że wśród małżeństw Szwedów z innymi grupami etnicznymi, pierwsze miejsce zajmowali Norwegowie. Paragraf o Szwedach w polityce opracował Carlsson, koncentrując swe zainteresowania na Minnesocie. Ciekawe są dane o początkowym statusie Skandynawów oraz wciągnięciu ich do życia politycznego przez demokratów w latach osiemdziesiątych, przy większej jednak aktywności Norwegów. Carlsson dał zestawienie 12 senatorów szwedzkiego pochodzenia; z członkami Izby Reprezentantów już nie zdołał się uporać. Wydaje się, że rzeczywiste trudności powstają dla badacza dopiero na szczeblu legislatur stanowych.

Kolejna ciekawa pozycja, to studium Tedebranda o reemigracji. Przy ogólnym odsetku 19%, kształtowała się ona w różnych dziesięcioleciach od 5,8% (lata osiemdziesiąte) do 45,6% (w drugim dziesięcioleciu XX w.). W różnych prowincjach reemigracja wahała się od 8,4% do 25,8%. Autor podkreśla powrót reemigrantów na wieś i wybór wyjazdu do Ameryki przez synów chłopskich, obawiających się proletaryzacji w kraju. W oparciu o dane Komisji Imigracyjnej z 1931 r. Tedebrand podaje m.in. liczebność reemigracji polskiej w latach 1908—1931, zajmującej z liczbą 339 428 osób drugie miejsce po Włochach. Artykuł tegoż autora o źródłach zawiera ciekawe, polemiczne rozważania dotyczące nierejestrowanej emigracji.

Tom uzupełniają rozdziały o transporcie (Brattne przy współpracy Åkermana), omawiający m.in. sprawę agencji i subagentów, Kälvemark o szwedzkiej polityce emigracyjnej, oraz Runbloma o emigracji do Ameryki Łacińskiej. Tym kierunkiem emigracji zajmowało się tylko paru członków grupy z Uppsali, badając ją głównie w punkcie wyjściowym, ale Szwedzi mają już dawniejszy dorobek (Magnus Mörner). Niektóre informacje o falach wychodźstwa (1868—1869, 1885—1889, 1890—1891, 1909—1911), o robotniczym głównie jego charakterze w okresie gorączki brazylijskiej 1891 r. i rozmieszczeniu osiedli, są ciekawe dla polskiego historyka. Nie ulega natomiast wątpliwości, że nie są to badania porównywalne z programem zespołu z Uppsali, dotyczącym Stanów Zjednoczonych. Ale Kanada, uwzględniona w rozumowanej bibliografii, pozostała zupełnie poza zasięgiem badań zespołu. Obejmująca około 400 pozycji bibliografia zawiera główne nowsze pozycje, nie figurują w niej Hansen i W. Thomas oraz Znaniecki. Kraje socjalistyczne reprezentują prace W. Jacunskiego w języku francuskim i Węgierki Julianny Puskas, ogłoszona w Budapeszcie po angielsku. Na szczególne podkreślenie zasługuje kartograficzna prezentacja wyników badań, do której zespół przywiązuje dużą wagę.

Program uppsalski obejmował 12 punktów. Wchodziły do niego badania regionalne, oparte m.in. na aktach parafialnych zdeponowanych w archiwach. Badacze sięgnęli do akt portowych, przeprowadzali regionalne studia na terenie Stanów Zjednoczonych. Wydawcy wskazują, że punkt ciężkości przesuwa się od ruchów zewnętrznych ku wewnętrznym i sezonowym, dalej ku społecznym i demograficznym strukturom, w szczególności zaś ku historii rodziny. Tą ostatnią problematyką interesuje się m.in. Åkerman, który obok Amerykanina Stephana Thernstroma zdaje się najsilniej oddziaływać na badaczy migracji.

Krzysztof Groniowski

Natalia Firumowa, *Ziemskie liberalnoje dwiżenije. Socjalnyje korni i ewołucja do naczala XX wieka*, Izdatielstwo „Nauka”, Moskwa 1977, s. 287.

Autorka wydanych przed paroma laty życiorysów Michała Bakunina i Piotra Kropotkina poświęciła kolejną monografię ruchowi liberalnemu skupionemu w tzw. ziemstwach, stanowiącemu ważką część składową rosyjskiego liberalizmu. Ramy chronologiczne wyznacza z jednej strony rok 1864, wydanie ustawy, która powołała ziemstwa do życia, z drugiej zaś rok 1902, powstanie w Stuttgarcie pisma „Oswobodżenie” (pod red. P. Struwego) i grupy politycznej skupiającej się wokół tego organu. Praca jest więc poświęcona prehistorii rosyjskich partii liberalnych: z ziemskiego ruchu opozycyjnego drugiej połowy XIX wieku wyrosły wszak dwie najważniejsze burżuazyjne partie liberalne Rosji: kadetów i październikowców (*oktia-ristów*). To właśnie radni (*glasnyje*) ziemstw dostarczyli owym partiom, zwłaszcza zaś kadetom, kadry kierowniczej.

Pojawienie się książki jest symptomatyczne: w ciągu bez mała lat pięćdziesięciu historiografia radziecka nie zajmowała się poważnie tą problematyką. W różnych kompendiach zagadnienia te były rzecz jasna, poruszane, z reguły nie wykraczano jednakże poza ogólne stwierdzenia na temat umiarkowanego charakteru rosyjskiego ruchu liberalnego, jego skłonności do kompromisów z caratem i wreszcie kontrrewolucyjnej roli, jaką odegrał w latach sytuacji rewolucyjnej i rewolucji, zwłaszcza po październiku 1917 r. Mniemanie, iż wyczerpująca charakterystyka owego ruchu zawarta jest w cyklu artykułów polemicznych W. I. Lenina i że studia materiałowe niewiele tu mogą wnieść nowego, przesądzało o pracach badawczych, a właściwie o ich braku. Fakt, iż większość działaczy liberalnych znalazła